

MASARYKOVA UNIVERZITA
FAKULTA SOCIÁLNÍCH STUDIÍ

A, BEZ KOMENTÁŘŮ

Závislost mladistvých na alkoholu v České republice optikou teorie sociální kontroly

Sociální deviace pro SPR (SPR209)

Kateřina Ištvanová

391945

1. Úvod

V této seminární práci se budu zabývat vysvětlením sociálně deviantního jevu alkoholismu u cílové skupiny mladistvých v České republice optikou teorie sociální kontroly.

V první kapitole se zaměřím cílovou skupinu mladistvých a jejich závislost na alkoholu. Následně vysvětlím teorii sociální kontroly, a blíže se zaměřím na teorii sociálních vazeb Travis Hirschiho a vlivy způsobu výchovy a kumulaci dalších sociálních handicapů Harriet Wilsonové. Dále určím indikátory, které pomohou testovat platnost teorie sociální kontroly na zvolené problematice, a nakonec v závěru zhodnotím, zda tuto teorii lze na problematiku alkoholu u mladistvých aplikovat.

Problematiku alkoholismu u mladistvých v České republice jsem zvolila z důvodu toho, že v současné době rapidně roste počet nezletilých, kteří aktivně konzumují alkohol (CHYBÍ ODKAZ NA STATISTIKY A KONKRÉTNÍ ÚDAJE). Nejenom, že je toto chování protizákonné, ale má i fatální důsledky na život jedince. Alkoholismus s sebou nese zvláště pro dospívající řadu rizik. Konzumace alkoholu je podle mnohých odborníků vstupní bránou do světa tvrdých drog a kriminálního jednání. Je proto důležité určit jasné příčiny alkoholismu u mladistvých, aby mohla být zavedena efektivní prevence.

Teorie sociální kontroly je velmi široká a zahrnuje několik autorů, kteří v jejím rámci přišli s různými myšlenkami. Já se budu zabývat pouze dvěma vybranými koncepty, a to teorií sociálních vazeb, která se deviantní chování vysvětluje ze sociálního hlediska vazeb jedince na společnost, a dále teorií způsobu výchovy a kumulací dalších sociálních aspektů, která zahrnuje také rodinné prostředí.

Cílem práce je zjistit, zda lze teorii sociální kontroly aplikovat na problematiku alkoholismu u mladistvých v České republice.

2. Cílová skupina mladistvých KDE? a jejich závislost na alkoholu

V této kapitole se zaměřím na alkohol, jako psychoaktivní látku. Popíši rizika jeho užívání, charakterizuji alkoholovou závislost, příčiny jejího vzniku a vliv alkoholové závislosti na život jedince. Tyto poznatky budu prezentovat v souvislosti s cílovou skupinou mladistvých v České republice. Zároveň v této kapitole také uvedu statistické údaje týkající se problematiky alkoholismu u mladistvých.

Alkohol je **nejrozšířenější a zároveň nejčastěji užívanou psychoaktivní látkou**. Ve většině světa je alkohol běžně dostupný a jeho konzumace je dokonce masově propagována (Fischer, 2009). I přes negativní účinky jeho užívání, je alkohol využíván všude po světě při různých formálních či neformálních příležitostech. Společnost se k jeho užívání staví velmi benevolentně. Ve většině kulturách je užívání alkoholu rozšířeno a akceptováno, pokud se míra jeho konzumace pohybuje v mezích.

Užívání alkoholu doprovází účinky jako uvolnění psychického napětí, zlepšení nálady, zvýšení pocitu sebejistoty, ztráta zábrán či nárůst energie. Změny v chování po požití alkoholu jsou závislé na mnoha faktorech, mezi které patří množství užití látky, pohlaví, hmotnost či koncentrace ethanolu v alkoholickém nápoji. Pokud člověk užije nižší dávku, projeví se zvýšená aktivita a neklid. Při užívání vyšších dávek dochází ke zhoršení psychomotorických, kognitivních a percepčních funkcí. (Fisher, 2009).

Pokud člověk často užívá vysoké dávky alkoholu, **hrozí vznik závislosti**. Urban, Dubský a Bajura popisují alkoholovou závislost jako nadměrné či pravidelné pití alkoholu spojené s nebezpečím získání návykového chování (2012, str. 128). Závislost se projevuje silnou touhou nebo pocitem puzení užívat látku, potížemi se sebeovládáním, zanedbáváním jiných potěšení a zájmů, zvýšením tolerance k účinkům látky a pokračování v užívání i přes průkaznou škodlivost látky (Nepšpor, 2011).

Problematika alkoholismu je v České republice aktuálním tématem vzhledem k **vysoké průměrné spotřebě alkoholu na obyvatele**. Podle výzkumu světové zdravotnické organizace¹ (WHO) z roku 2014, pije alkohol 38,3% světové populace. Na každého konzumenta v průměru připadá 17 litrů alkoholu ročně. Česká republika patří na přední příčky v konzumaci alkoholu. Průměrný český muž

¹ <http://www.who.int/mediacentre/news/releases/2014/alcohol-related-deaths-prevention/en/>

vypije dokonce 18,6 litrů za rok. Výroční zpráva o stavu ve věcech drog v ČR² z roku 2013 uvádí, že rizikovou konzumaci alkoholu vykazuje celkem 17 až 20 % české populace (což je 1,5–1,7 mil. dospělých osob) a z toho ve vysokém riziku nebo závislých na alkoholu je 5 až 8 % populace (tedy 450–700 tis. dospělých osob).

Co se týče nezletilých, podle Evropské školní studie o alkoholu a jiných drogách³ (ESPAD) z roku 2011 patří **dospívající v České republice** ve vztahu k alkoholu i k jiným drogám v evropském i světovém žebříčku **k nejohroženějším**. Průzkum mezi téměř čtyřmi tisíci studentů ve věku 16 let prokázal, že přibližně 60% dotázaných lze považovat za pravidelné konzumenty alkoholu (pili alkohol více než 20x v životě). Častěji to byli chlapci, než dívky.

Hartl a Hartlová (2009) označují mladistvého jako trestně odpovědného jedince ve věku 15 až 18 let.

Dospívání, nebo také adolescence, jak je toto období nazýváno, je přechodem mezi pubertou a dospělostí. Jedinec si vytváří vlastní postoje, hodnoty a cíle a rozvíjí svoji identitu. Dospívající hledá své místo ve společnosti, a pokud nenachází sám sebe, může se projevit tzv. adolescentní moratorium, kdy člověk experimentuje s různými rolemi. V této etapě se také mění vztah s rodiči a dochází ke změně komunikace v rodině. Důležitou úlohou v tomto období hraje také vrstevnická skupina, s níž dospívající sdílí svoje prožitky a sociální dovednosti (Ptáček, Kuželová, 2013).

Existují **různé motivační faktory**, které vedou mladistvé ke konzumaci alkoholu. Nešpor (2001) mezi ně zařazuje například **špatnou rodičovskou výchovu**. Pokud se rodiče svým dětem nevěnují a jejich péče je slabá, existuje riziko zvýšení možných únikových strategií dítěte právě v konzumaci alkoholu. Dalším faktorem může být **nezaměstnanost rodičů** a s tím související chudoba. Také **anomální osobnost rodičů**, duševní onemocnění či nevyrovnanost můžou způsobovat stres v rodinném prostředí. Nevhodné návyky, postoje a hodnoty, mohou rodiče, jako sociální autority úmyslně či neúmyslně předávat svým dětem. Pokud se vyskytuje v rodině **alkoholismus**, je velmi pravděpodobné, že budou děti při konzumaci alkoholu ve zvýšeném riziku závislosti.

Nadměrná konzumace alkoholu má zvláště u mladistvých **řadu rizik**. Ať už jde o ohrožení zdravého psychologického vývoje dospívajícího jedince, který je stále ve vývinu, či jiná zdravotní a sociální rizika. Mezi ty může patřit **ohrožení zdraví, problémy v rodině, záškoláctví, agresivní chování, kriminální činnost či sexuální delikty**.

² http://www.drogy-info.cz/index.php/publikace/vyrocní_zpravy/vyrocní_zprava_o_stavu_ve_vecech_drog_v_cr_v_r_2013

³ http://www.vlada.cz/assets/media-centrum/aktualne/Zaostreno-1_12_web.pdf

3. Teorie sociální kontroly

V následující kapitole představím teorii sociální kontroly. Nejprve je důležité vysvětlit, co vlastně pojem sociální kontrola znamená. Dále se zaměřím na dva vybrané koncepty teorie sociální kontroly, a to na teorii sociálních vazeb Travise Hirschiho a vlivy způsobu výchovy a kumulaci dalších sociálních handicapů Harriet Wilsonové.

Sociální kontrola

Munková (2004, str. 11) rozumí termínem sociální kontrola všechny **mechanismy formální i neformální povahy**, kterými se společnost chrání proti svým narušitelům v zájmu udržení sociálního konsensu. Autorka dále dodává, že toto **udržení konsensu** je nezbytnou podmínkou fungování společnosti. Mezi **neformální instituce** sociální kontroly patří rodiče, sousedé nebo kamarádi. Za **formální instituce** sociální kontroly pak považujeme třeba soudy nebo policii.

Problematika sociální kontroly je stěžejním výkladovým rámcem pro **teorie sociální kontroly** či teorii labellingu. S termínem sociální kontrola také souvisí problematika dosažení optimální míry sociální kontroly ve společnosti. Pokud je sociální kontrola **příliš silná**, klesá sice míra sociálních deviací, avšak tento pokles je vykoupen pocitem neustálého dohledu nad jedinci v návaznosti na totalitářské rysy společnosti. Je-li sociální kontrola naopak **příliš slabá**, tak stoupá počet sociálních deviací, což může vyústit k rozpadu sociálního konsensu. (Munková, 2004).

Teorie sociální kontroly

Teorie sociální kontroly se objevují na sklonku 60. let minulého století, v době rozkvětu teorie napětí a teorie labellingu. Představitelé tohoto směru znovu obrací pozornost k jedinci a povaze jeho **vazeb k nejbližšímu okolí** (Munková, 2004). Cullern a Agnew (2003) uvádí, že teorie sociální kontroly patří spolu s teorií učení a teorií anomie ke třem dominantním sociologickým konceptům vysvětlujícím deviaci ve společnosti, což je důvod, proč se je pokusím aplikovat na problematiku alkoholu u mladistvých v České republice.

Teorie vychází z myšlenky, že lidé jsou **permanentně nespokojeni s tím, co mají**. V návaznosti na tuto vlastnost spočívá vysvětlení sociálně kontrolní teorie v tom, že lidé dodržují normy kvůli **existenci mechanismů sociální kontroly** – a to vnitřním, kterými jedinec disponuje v důsledku

internalizace sociálních norem společnosti, nebo vnějším, kdy na jedince působí společnost a její instituce (Munková, 2004). Aby se jedinec v průběhu socializace naučil sociálně zdravým způsobům chování, musí bezchybně fungovat **formální a neformální kontrolní instance**. Nedostatečná sociální kontrola ve společnosti pak vede k deviantnímu chování jedince (Urbanová, 2006).

Teorie sociálních vazeb

Zatímco většina teorií vzniku delikventního jednání se zaměřuje na otázku „**Proč lidé jednají kriminálně?**“, teorie sociálních vazeb amerického sociologa Trivise Hirschiho se ptá „**Proč lidé nejednají kriminálně?**“. Podle autora není až tak důležité vysvětlit motivaci ke kriminálnímu jednání, jako spíše proč se při tak velkém pokušení deviance nedopouští mnohem více lidí. Vždyť takovéto jednání poskytuje okamžité a snadné uspokojení potřeb. Teorie sociální kontroly odpovídá, že většina lidí se **nechová deviantně**, protože **nechce porušovat zákon a dopouštět se kriminálního jednání**, které vychází hlavně z **nízké sebekontroly** jedince. Důvodem nízké sebekontroly je nepřiměřená či neúčinná socializace v raném dětství. Rodiče selhávají ve výchově, když nedokáží kontrolovat chování svých dětí. (Komenda, 1999).

Travis Hirschi se ve své práci „Cause of Delinquency“ z roku 1969 zaměřuje na **pouto**, které existuje mezi jedince a společností. Hirschi tvrdí, že ke kriminálnímu jednání dochází v důsledku narušení či **oslabení tohoto svazku**. Tuto sociální vazbu jedince ke společnosti lze identifikovat pomocí čtyř hlavních prvků. Prvním je **připoutání (attachment)**, a to nejen ke společnosti jako takové, ale hlavně k jednotlivcům. Ti, kteří neberou ohled na přání a očekávání druhých a jsou necitelní k jejich názorům, nemají vytvořené potřebné sociální vazby a jejich náchylnost k deviantnímu chování je vyšší. **Vazba** na společnost (*commitment*) podle Hirschiho znamená zvážení ztráty vybudovaných pozic a postavení jako následku deviantního chování. **Začlenění (involvement)** se váže k celkovému množství času, který jedinec věnuje konvenčním aktivitám. Čím vyšší je angažovanost na školních činnostech nebo sportu, tím méně prostoru zbývá pro deviantní jednání. A nakonec **víra (belief)**, která spočívá v internalizaci hodnot společnosti. Jednání lidí v souladu s těmito normami je v důsledku přesvědčení v jejich správnost. (Hirschi, 1969).

Vliv způsobu výchovy a kumulace sociálních handicapů

Američanka Harriet Wilsonová zkoumala deprivované rodiny v Birminghamu. Ve svém výzkumu se snažila prokázat příčinný **vztah mezi stylem rodičovské výchovy a výsledným chováním dětí** (Wilson, 1980).

Špatných výchovných stylů, které mají neblahý vliv na vývoj osobnosti dítěte, existuje několik. Autorka nachází silnou spojitost mezi **laxním způsobem** výchovy a **kumulací sociálních handicapů**.

Laxní výchova u dítěte způsobuje slabé svědomí a morální zábrany (Kohoutek, 1996). Tento styl výchovy je označován i za anarchii. V rodině neexistují pravidla či normy a dítěti je vše dovoleno. Chybí hranice, které by vymezovaly, jak se má dítě chovat. Pokud chce rodič něčeho dosáhnout, používá úplatky. Dítě se v tomto vztahu většinou cítí zmatené a nejisté (Čapek, 2010).

Podle Wilsonové je tato laxní metoda rodičovské výchovy způsobena v důsledku **stresu**, **nezaměstnanosti**, **nemoci v rodině** či permanentních podmínek **chudoby**, v níž obvykle tyto rodiny žijí. Uvedené situační problémy podle autorky nelze změnit žádnými výchovnými ani sankčními opatřeními (Munková, 2004).

4. Indikátory umožňující testovat platnost teorie sociální kontroly

Nyní přejdu ke stanovení základních indikátorů, které vychází z poznatků o teorii sociálních vazeb a vlivů způsobu výchovy v souvislosti s kumulací sociálních handicapů. Pro operacionalizaci do konkrétních pracovních otázek je důležité si všimnout hodnotových, postojových, rodinných a ekonomických faktorů, které mají zásadní vliv na vznik deviantního chování. Pro zjednodušení jsem proces zaznamenala do přehledné tabulky (Schéma 1), kde v levém sloupci jsou uvedena klíčová tvrzení obou zmíněných teorií a v pravém sloupci pak pracovní otázky, které by měly ověřit vhodnost využití teorií pro vysvětlení alkoholismu u mladistvých v České republice.

Teorie sociálních vazeb Travis Hirschiho	
Připoutání (<i>attachment</i>) Míra delikventního chování je nižší u těch jedinců, kteří respektují ostatní, jejich názory a očekávání.	Jaký má mladiství vztah ke svým rodičům? Jaký má mladiství vztah ke svým vrstevníkům? Jaký má mladiství vztah k učitelům a jiným autoritám?
Vazba (<i>commitment</i>) Míra delikventního chování je nižší u těch jedinců, kteří si vážící toho, čeho vybudovali a jsou schopni úvahy o ztrátě těchto pozic a postavení, jako následku delikvence.	Na co má mladiství vazby? Jaké má mladiství postavení v rodině/ve třídě? Dosáhl mladiství nějakých úspěchů? Co může mladiství delikvencí ztratit?
Začlenění (<i>involvement</i>) Míra delikventního chování je nižší u těch jedinců, kteří svůj čas dostatečně vyplňují vhodnými volnočasovými aktivitami, přičemž na delikvenci jim nezbyvá čas.	Má mladiství nějaké koníčky? Co dělá mladiství ve svém volném čase? Jaké volnočasové aktivity mladistvého baví? Kolik času těmto aktivitám věnuje?
Víra (<i>belief</i>) Míra delikventního chování je nižší u těch jedinců, kteří věří v hodnoty a normy společnosti.	Věří mladiství v normy a hodnoty společnosti? Jaký má vztah k normám a hodnotám společnosti? Jaký má mladiství vztah k pravidlům (př. škola)?
Vliv způsobu výchovy a kumulace sociálních handicapů	
Styl výchovy Styl rodičovské výchovy má zásadní vliv na biopsychosociální vývoj jedince a jeho osobnosti. Nevhodné rodičovské působení vede k vyšší míře delikventního chování u mladistvých.	Jak fungují vztahy v rodině? Jaká je v rodině komunikace? Jak se řeší konflikty v rodině? Jaká je sourozenecká konstelace u mladistvého? Jaká je osobnost rodičů? Jaké hodnoty rodiče vyznávají? Jaké aktivity společně rodina podniká?
Sociální handicap Kumulace sociálních handicapů v rodině má neblahý vliv na celkovou rodinnou atmosféru a vede k vyšší míře delikventního chování u mladistvých.	Jaká je ekonomická situace rodiny? V jakých podmínkách rodina bydlí? Jsou rodiče zaměstnaní? Jaký je zdravotní stav členů rodiny?

Schéma 1

5. Závěrečné zhodnocení teorie sociální kontroly v aplikaci na alkoholismus u mladistvých

Příčiny vzniku závislosti na alkoholu u mladistvých jsou multifaktoriální. Závislost může vznikat v důsledku působení biologických, psychologických či sociálních faktorů. Vybrané koncepty teorie sociální kontroly (*teorie sociálních vazeb, vliv způsobu výchovy a kumulace sociálních handicapů*) tyto rizikové faktory pokrývají.

Nešpor (2001) argumentuje, že vlivy v rodině, kde dítě vyrůstá, jsou často důležitější než dědičnost či genetika. Autor mezi rizikové činitele zařazuje právě nejasná pravidla týkající se chování dítěte, malou péči a nedostatečný dohled, chudobu a nezaměstnanost rodičů, jejich duševní problémy či nevyrovnanost a užívání alkoholu nebo jiných návykových látek. Tyto rizikové faktory se shodují s teorií Harriet Wilsonové, která se zaměřovala právě na styl rodičovské výchovy a sociální handicapy v rodině. Zvolenými indikátory v předchozí kapitole bychom tedy pokryli tuto oblast biologických a psychologických vlivů v rodině.

Rizikovým sociálním faktorům se věnuje koncept sociální vazby Trávise Hirsche. Autor vysvětluje, že vazby k rodině, vrstevníkům či společnosti jako takové ovlivňují delikventní chování jedince a jejich oslabení pak zvyšuje riziko kriminálního jednání, a tedy i konzumace alkoholu (Hirschi, 1969). Tuto teorii podporuje Nešporovo (2001) tvrzení, že hlavními oblastmi prevence závislosti na alkoholu, či jeho samotné konzumace, je absence nudy, řád a předvídatelné prostředí, dobré hodnoty a vzory nebo vyvážený životní styl a zdravé záliby. Je však důležité, aby mladiství nebyli příliš přetěžováni a vyčerpávání, protože by tento opačný extrém mohl mít nepříznivé důsledky.

Myslím si, že použití teorie sociální kontroly na problematiku závislosti na alkoholu u mladistvých v České republice je vhodné. Výše popsané teorie pokrývají jak příčiny, tak rizikové faktory vzniku závislosti na alkoholu. Indikátory, které jsem uvedla ve čtvrté kapitole, by dokázaly ověřit platnost teorie v praxi. Oblastí, kterou se vybraný teoretický koncept nezabývá, je současný stav ve společnosti. Snadná dostupnost alkoholu a jeho nízká cena mají zásadní vliv na vznik závislosti na alkoholu u mladistvých. Řešení této situace však nespadá do zkoumané problematiky.

6. Literatura a zdroje

- CULLEN, Francis, AGNEW, Robert. 2003. *Criminological theory: past to present : essential readings*. Vyd. 2. Los Angeles, Calif.: Roxbury Park, 542 s. ISBN 18-914-8755-8.
- http://www.demografie.info/?cz_detail_clanku&artclID=182
- http://www.drogy-info.cz/index.php/publikace/vyrocní_zpravy/vyrocní_zprava_o_stavu_ve_vecech_drog_v_cr_v_r_2013
- FISCHER, Slavomil, ŠKODA Jiří. 2009. *Sociální patologie: analýza příčin a možnosti ovlivňování závažných sociálně patologických jevů*. Vyd. 1. Praha: Grada, 218 s. ISBN 978-80-247-2781-3.
- HARTL, Pavel, HARTLOVÁ Helena. 2009. *Psychologický slovník*. Vyd. 2. Praha: Portál, 774 s. ISBN 978-807-3675-691.
- HIRSCHI, Travis, 1969. Social Bond Theory. In: CULLEN, Francis, AGNEW, Robert, WILCOX, Pamela, 2003. *Criminological Theory: Past To Present: Essentials Readings*. LA, California: Roxbury, s. 232-238.
- KOMENDA, Antonín. 1999. *Sociální deviace: historická východiska a základní teoretické přístupy*. 1. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého, 313 s. ISBN 80-244-0019-7.
- MUNKOVÁ, Gabriela. 2001. *Sociální deviace: (přehled sociologických teorií)*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 134 s. ISBN 80-246-0279-2.
- NEŠPOR, Karel. 2011. *Návykové chování a závislost: současné poznatky a perspektivy léčby*. Vyd. 4. Praha: Portál, 173 s. ISBN 978-807-3679-088.
- NEŠPOR, Karel. 2001. *Vaše děti a návykové látky*. Vyd. 1. Praha: Portál, 157 s. ISBN 80-717-8515-6.
- <http://www.pediatriepropraxi.cz/pdfs/ped/2009/01/14.pdf>
- PTÁČEK Radek, KUŽELOVÁ Hana. 2013. *Vývojová psychologie pro sociální práci* [online]. Dostupný na: <http://www.mpsv.cz/files/clanky/14788/psychologie.pdf>
- http://www.szu.cz/uploads/documents/czpz/aktuality/Koureni_20a_20Alkohol.pdf
- URBAN, Lukáš, DUBSKÝ Josef, BAJURA Jan. 2012. *Sociální deviace*. Vyd. 2. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 231 s. ISBN 978-807-3803-971.
- URBANOVÁ, Martina. 2006. *Systémy sociální kontroly a právo*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 191 s. ISBN 80-868-9894-6.
- <http://www.who.int/mediacentre/news/releases/2014/alcohol-related-deaths-prevention/en/>